

УДК 94:347.931(477.83)“1696”

КОМІСАРСЬКА КНИГА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КОРОЛІВСЬКОЇ КОМІСІЇ В САМБІРСЬКІЙ ЕКОНОМІЇ 1696 РОКУ

Марія ГАРАСИМЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, тел. (032) 239-41-48,
ел. пошта: mgarasymchuk@yahoo.com*

На основі структурного аналізу комісарської книги окреслено ключові напрямки діяльності комісії королівських комісарів на території Самбірської економії в 1696 р. Проаналізовано зовнішні характеристики та змістову складову книги, завдяки чому укладено класифікацію наявних у ній судових справ.

Ключові слова: Самбірська економія, актова книга, королівська комісія, судові справи, повинності.

Книга декретів комісарських судів 1696 року, будучи складовою архіву Самбірської економії, зберігається у відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка під шифром 513.ІІІ¹. У бібліотечній сигнатурі число 513 позначає каталожний номер, а ІІІ – формат книги².

Пам'ятка пронумерована двічі: перша нумерація здійснена чорнилом на лицевій та зворотній сторонах аркушів, а друга – олівцем лише на лицевій стороні аркушів. Крім цього, аркуші від 20-го до 34-го мають ще одну закреслену нумерацію чорнилом на лицевій стороні, позначену N.1, N.2 і т. д. Дана публікація орієнтована на нумерацію олівцем, що охоплює аркуші 1–34. Відповідно загальний обсяг книги дорівнює 34 аркушам.

Палітурка у книзі реставраційна, розміром 34,2×20,7 см, зі спресованого картону коричневого забарвлення, а корінець та наріжники підклеєні тканиною коричневого кольору. На корінці є червона етикетка, на якій золотими літерами написано назву “EKONOMIA SAMBORSKA 1696”. На лицевій стороні палітурки у верхньому лівому куті розташована наклейка з написом “Biblijoteka uniwersytecka we Lwowie / Zbiór rękopisów / Nr. 513.ІІІ”. Таку ж наклейку містить і внутрішня сторона посередині та у верхньому лівому куті аркуша. Крім цього, на першому та звороті 34 аркуша наявні печатки (екслібрис) із гербом у вигляді двоголового орла та назвою бібліотеки “C.[aesareo-]R.[egiae] BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS LEOPOLIENSIS”. Перший аркуш без нумерації містить посередині написи “1696” і “N° 121”.

Розмір аркушів у книзі різний: переважно, 33,3×20 та 32,6×18,5 см, найменшим є 15-й аркуш – 18,5×16,3 см. При проведенні реставрації усі пошкоджені аркуші заклеєно реставраційним папером³. У книзі наявні 6 видів філіграней на 19 аркушах⁴.

¹ Наукова бібліотека Львівського національного університету, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка (далі – НБ ЛНУ, ВР), спр. 513.ІІІ.

² Інкін В. Архів Самбірської економії // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. – Львів, 1996. – Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 136.

³ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.ІІІ, арк. 1, 12, 13, 16, 16 зв., 17, 17 зв., 18, 18 зв.

Пам'ятка писана коричневим чорнилом із різною мірою вицвітання та яскравості. Так, найчіткішим із найтемнішим забарвленням чорнила є впис на аркушах 22–24. Загалом книга написана двома почерками, поаркушний розподіл яких виглядає таким чином: А) 1–16, 19–21 зв., 24–34 зв. і Б) 22–24. Кілька аркушів є порожніми і не містять записів з одного чи обох боків⁵.

Попри те, що пам'ятка написана старопольською мовою, подекуди зустрічаються окремі латинські слова і вирази у текстах вписаних справ⁶. Латинською мовою писалися й датації, котрих загалом є 20 і які прив'язувалися до церковного (літургійного) календаря. Наприклад, “Actum in Curia S[acra] R[egia] M[aiestatis] Samboriens[is] feria secunda post festum Sancti Mathei Apostoli proxima Anno Domini Milessimo Sexcentesimo Nonagesimo Sexto”⁷ / “Діялося у Самбірському дворі Священного Королівського Маєстату в понеділок після свята Святого Матея Апостола нещодавно минулого року Божого тисяча шістьсот дев'яносто шостого” – йдеться про 26 лютого 1696 р. Як винятки, зустрічаються датування не за церковним календарем: “Działo sie w Zamku Samborskim dnia dwudziestego miesiąca marca roku pańskiego 1696”⁸. Загалом наявні датації вказують на те, що комісія працювала впродовж всього тижня (від понеділка до суботи), окрім п'ятниці і, зрозуміло, неділі.

Помилки, яких писарі припустилися в процесі написання книги, після виявлення у самих текстах вписів перекреслювалися або затиралися⁹. Очевидно для зручності при пошуку необхідної інформації, у вписах часто підкреслювали роки¹⁰, числові дані¹¹, рідше – окремі слова¹². Аби зберегти правильну послідовність аркушів, писарі подекуди використовували рекламанти – під останнім рядком сторінки писали перше слово наступної¹³. Зрідка поза текстовим полем дописували певні уточнення, що стосувалися змісту самих вписів¹⁴. Частина аркушів у верхній частині містить позначку – знак #¹⁵.

Зміст комісарської книги складають декрети (рішення) королівської комісії, яка діяла в Самбірському замку впродовж 8 лютого – 31 березня 1696 р. Хронологічно цей період збігається з часом перебування на посаді адміністратора економії Яна Леонарда Еберца¹⁶. Прикметно, що вже через два роки до економії прибула нова королівська комісія, яка й перебрала в останнього посаду¹⁷.

⁴ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.ІІІ, арк. перший не пронумерований, 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 15, 18, 20, 24, 26, 28, 31, 33, 34.

⁵ Там само, арк. 1 зв., 16 зв., 17, 17 зв., 18, 18 зв., 19 зв.

⁶ Там само, арк. 14, 22–24.

⁷ Там само, арк. 19.

⁸ Там само, арк. 14, 33 зв.

⁹ Там само, арк. 3, 4, 4 зв.–13 зв., 16, 20 зв., 29, 30, 30 зв., 32 зв., 33.

¹⁰ Там само, арк. 1, 2, 2 зв., 4, 4 зв., 5, 5 зв., 6, 7, 7 зв., 8, 8 зв., 9, 9 зв., 11, 12, 12 зв., 16, 19, 20, 20 зв., 21, 21 зв., 26, 26 зв., 27, 27 зв., 29 зв., 30 зв., 31, 31 зв., 32, 33 зв., 34 зв.

¹¹ Там само, арк. 2 зв., 3, 4; 6 зв., 7 зв., 8, 8 зв., 9, 9 зв., 10, 10 зв., 11, 12, 12 зв., 13 зв., 21, 21 зв., 26, 27, 27 зв., 28 зв., 29, 29 зв., 30 зв., 31, 31 зв., 32.

¹² Там само, арк. 3, 7 зв.

¹³ Там само, арк. 1, 22 зв., 23, 23 зв., 25 зв., 27 зв., 29 зв.

¹⁴ Там само, арк. 5, 13 зв., 23.

¹⁵ Там само, арк. 2, 14, 19, 23, 33 зв.

¹⁶ Смуток І. Адміністратори Самбірської економії (кінець XVI–XVIII ст.) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Дрогобич, 2000. – Вип. 4. – С. 373.

¹⁷ Ulanowski V. *Komisya Samborska z roku 1698*. – Kraków, 1896.

До складу королівської комісії 1696 р. входило троє осіб: коронний надворний підскарбій Атаназій Мьончинський¹⁸, грабовецький хорунжий і жечицький староста Анджей Жечицький¹⁹ та мозирський стольник і ротмістр Александр Заборовський²⁰.

Правомірність роботи комісії базувалася на рескрипті короля Яна III Собеського, виданому в Новій Кальварії 14 жовтня 1695 р. у відповідь на подання різних суплік, тобто прохань чи скарг у справах між економією, замком і містом²¹. На жаль, у книзі немає детального тлумачення суті цього документа. Окрім окреслення офіційної підстави діяльності, перший аркуш книги містить моральний запис, своєрідну настанову для комісарів:

“Кожний суддя має судити справедливо сторони,

Щоб не був за них від Христа осуджений”²².

Як зазначено у самій книзі, підсумки роботи комісії повинні були укладатися у двох екземплярах. Один з них надсилався генеральному комісару, а другий залишався у місцевого адміністратора: “На майбутнє всі, які коли-небудь виникали, супліки заспокоюючи і укривджених задовольняючи, на них зараз кожному прохачеві давалася декларація у відповідний час для виконання до вельможного його милості пана хорунжого грабовецького як генерального Й[ого] К[королівської] М[илості] самбірського комісара, а також і Й[ого] М[илості] пана адміністратора відіслани”²³.

Книга складається з двох підшитих примірників записів: більшість вписів, що розміщені на аркушах 19–34, будучи більшими за обсягом і детальнішими за змістом, дублюють вписи, розташовані на аркушах 1–16. Зважаючи на те, що перші 16 аркушів виразно відрізняються численнішими закресленнями та змістовими скороченнями, припускаємо, що це міг бути поточний варіант протоколу комісарських декретів. Крім цього, аркуші 20–34 на лицевій стороні містять ще й підписи коронного надворного підскарбія А. Мьончинського, що він і задекларував на останньому аркуші: “ті всі декрети занотовані підписую рукою мою”²⁴.

Загалом книга містить 67 записів, що стосуються розгляду комісарами окремих справ, прохань і суперечок. З них 39 вміщені в першому примірнику (на арку-

¹⁸ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 1, 19; Wimmer J. Atanazy Walenty Miączyński // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975. – Т. XX. – Zesz. 86. – S. 553–555. А. Мьончинський займав уряд коронного надворного підскарбія в 1688–1713 pp. (*Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy* / oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska. – Kórnik, 1992. – S. 130 [Nr 801], 185.

¹⁹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 1, 2, 19; Kuczera A. *Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej*. – Sambor, 1935. – Т. I. – S. 101; *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / ze zbiorów Seweryna hr. Uruskiego i materiałów archiwalnych*; oprac. przez A. Włodarskiego. – Warszawa, 1931. – Т. XV. – S. 365. А. Жечицький посідав уряд грабовецького хорунжого в 1679–1716 pp. (*Urzednicy wojewodztwa belskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy* / oprac. H. Gmiterek i R. Szczygieł. – Kórnik, 1992. – S. 104 [Nr 676], 260).

²⁰ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 1, 5, 19.

²¹ Там само, арк. 19.

²² “Kazdy Sędzia ma sędzić sprawiedliwie strony,

By niebył od Chrystusa za Nie usądzony” (Там само, арк. 1).

²³ “In religio wszystkie ktore kolwiek zachodziły suppliki uspakaiając y ukrzywdzonych kontenuując na nichze zaraz kazdemu suplicantowi stawala Deklaratia y według pozwolenia czasu Iudica pro executione do Wielmoznego Jm Pana Choryzego Grabowieckiego iako Generalne^o JKM Samborskiego Commissarza oraz y JM Pana Administratora odeslane” (Там само, арк. 34 зв.).

²⁴ “te wszystkie decreta podpisuie ręką moją unotowane” (Там само, арк. 34 зв.).

шах 1–16)²⁵, а 28 – в другому (на аркушах 20–34 зв.)²⁶, причому до останнього з якихось причин не потрапив виклад 8 справ та зміст роботи комісії, що наявні в першому примірнику. “Інструмент”, в якому викладено основні завдання комісії (тобто перелік справ, які та мусила розглянути), залишився в коронного надворного підскарбія як тодішнього королівського комісара²⁷, а до книги внесено лише його короткий зміст (*contentum*)²⁸. Усі справи в ньому записано поділеними три категорії: шість з них стосувалися міста, шість – передмістя, чотири – інших справ. Цей перелік з 16 пронумерованих справ містить лаконічний їх зміст (із виправленнями, закресленнями та подекуди дублюванням тексту): наприклад, “про забирання коней урядом на приватні потреби, через що їм коні здихають. Призвати повинні уряд”²⁹. Важливо, що частина записаних у змісті справ з якихось причин не відображена ані в поточному протоколі, ані в чистовому варіанті, також цей реєстр не охоплює всіх справ, які згодом вирішували комісари і вписи, які були внесені до комісарської книги. Основну ж частину книги складають записи, в яких йдеться власне про суть розглянутих справ та відповідні рішення комісарів. Якщо враховувати продубльовані вписи, що стосуються одних і тих самих суперечок і конфліктів та повторюють відомості про їх вирішення, то впродовж перебування на території економії комісари розв’язали 36 справ.

Взявши за основу змістову складову, зокрема предмет суперечок між сторонами, умовно всі наявні справи поділяємо на кілька груп:

<i>Предмет суперечки</i>	<i>Кількість справ</i>
право власності на нерухомість	21
обов’язок сплати податків	4
встановлення надмірних повинностей	7
грошові заборгованості	2
кримінальні проступки	1
адміністрування	1
Разом	36

Перебуваючи на території економії, комісари найчастіше займалися вирішенням конфліктів, які точилися довкола права власності на нерухоме майно. Найперше сторони сперечалися тут за володіння вїтївствами чи князївствами або окремими їх частинами³⁰. Прикладом інформаційно насиченого доведення правоти у протистоянні

²⁵ Ці 38 записів у першій частині книги включають два вписи однакового змісту: спочатку один з них було записано і згодом закреслено внизу аркуша (Там само, арк. 7), а другий такий самий було повторно вписано на звороті (Там само, арк. 7 зв.).

²⁶ У другій частині книги серед 28 записів два змістовно дублюють один одного і в них йдеться про вирішення однієї справи (Там само, арк. 20, 25).

²⁷ Там само, арк. 2.

²⁸ Там само, арк. 2 зв.–3 зв.

²⁹ “O zabieranie koni przez Urząd na potrzeby prywatne dla czego konie im zdzichaią. Adcitarem powinni Urząd” (Там само, арк. 3).

³⁰ Там само, арк. 7 зв.–8, 16, 26 зв.–27, 30 зв.

навколо вйтівства є справа між добжинським мечником, ротмістром сторожі Перемишльської землі Степаном Турецьким³¹ та Андрієм Напудичем зі села Яворів, що належало до Любохорської крайни³². Йшлося про підтвердження прав власності на яворівське вйтівство з залученням відповідних письмових доказів. Степан Турецький перед комісарським судом апелював до умов низки королівських привілеїв. Перший з них було видано 25 жовтня 1693 р. в Жовкві, після смерті “уродженого” Михайла Затварського. Одержувачем другого, датованого 4 січня 1694 р. в Жовкві, став “уроджений” Ян Матковський³³, котрий був сторожем на пограниччі з Угорщиною і отримав привілеїв вже після смерті Юричка, Андрія Напудича та інших посесорів вйтівства. Згідно з королівським дозволом, наданим 3 липня 1694 р. у Львові, документи було внесено до актів Перемишльського гроду 7 січня 1695 р. Згаданий Я. Матковський вчинив інтромісію (офіційно вступив у володіння вйтівством) на підставі цесії (відступлення йому права на вйтівство), підтвердженої згаданими привілеями, і разом з цим засвідчив свою відмову від прав (у вписі не уточнено, на чию користь). При цьому він мав ще й комісарський декрет, отриманий від скарбового писаря Анастасія Осовського і самбірського віце-адміністратора Войцеха Булінського, наданий 11 жовтня 1666 р. в Самборі. Умови документу визначали передання частини яворівського князівства “уродженому” Вільковському, а вже потім цю частку набув “уроджений” М. Затварський. Відбулося це передання без рішення короля, оскільки Напудичі затягували виплату якихось належних коштів, тож С. Турецький домагався на неї права.

Проте у відповідь оскаржений А. Напудич також представив ряд привілеїв, на підставі яких вимагав підтвердження його права на частину вйтівства. Перший з них надав король Ян Казимир 20 серпня 1663 р. у Львові. Привілеїв включав апробацію рішення “уродженого” малогоського каштеляна (очевидно, тут йшлося про тодішнього самбірського старосту Станіслава Скаршевського³⁴) про передачу вйтівства “учтивим” Іванові Ільницькому, Дмитру Павловичу та іншим особам, що перебували тоді на службі. Як обляту документ було внесено до актів Перемишльського гроду 29 березня 1670 р. Другий привілеїв, виданий 3 червня 1671 р. у Варшаві королем Михайлом, так само стосувався надання тим же “учтивим” Ільницьким та іншим посесорам яворівського вйтівства. Такого ж змісту був і третій королівський привілеїв, наданий вже Яном III Собеським у 1678 р. у Львові і підписаний рукою коронного надворного підскарбія Яна Шумовського³⁵. Четвертий привілеїв цього ж короля 1682 р. виданий в Яворові “працьовитим” Мікулі і Михайлу Федичам та Івану Ільковому з підписом коронного надворного підскарбія Яна Кароля Даниловича³⁶.

³¹ Носив титул добжинського мечника в 1696–1703 pp. (*Urzednicy kujawscy i dobrzynscy XVI–XVIII wieku. Spisy* / oprac. K. Mikulski i W. Stanek. – Kórnik, 1990. – S. 179, 274).

³² *Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku* / wyd. Z. Budzyński i K. Przyboś. – Przemyśl, 1997. – S. 193.

³³ Prochaska A. Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszkami // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*. – Kraków, 1907. – Ser. II. – T. 14. – S. 308.

³⁴ Kuczera A. *Samborszczyzna...* – T. I. – S. 114. С. Скаршевський посідав уряд малогоського каштеляна в 1661–1667 pp. (*Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy* / oprac. K. Chłapowski i A. Falniowska-Gradowska. – Kórnik, 1993. – S. 41 [№ 161], 211).

³⁵ Займав уряд коронного надворного підскарбія в 1668–1679 pp. (*Urzednicy centralni...* – S. 130 [№ 796], 207).

³⁶ Займав уряд коронного надворного підскарбія в 1679–1682 pp. (*Ibidem*. – S. 130 [№ 797], 164).

У ході розгляду справи комісари з'ясували, що було двоє рідних братів Напудичів і обидва називалися Андріями, а в суперечці за яворівське вйтівство оскарженим виявився старший брат. Свого часу в Перемишльському гроді він особисто зрікся цесії, яку на його користь вчинив рідний брат Василь. Тож вивчивши положення всіх представлених документів, комісарський суд ухвалив своє рішення і, всупереч актам дарувань, отриманим А. Напудичем, не визнав його право власності на нерухомість після М. Затварського (набуту від “уродженого” Станіслава Вільковського), а також на майно, залишене після “учтивих” Юрки Павловича, А. і В. Напудичів. Відповідно до комісарського декрету, маєток із корчмами, млином та приналежними до них повинностями відходив у довічне володіння С. Турецького³⁷.

Унікальною за способом вирішення у книзі є справа між “шляхетним” паном Яном Чернецьким³⁸, посесором частини яворівського вйтівства, та іншими “учтивими” посесорами цього ж вйтівства (їх імен не вказано). Комісари з невідомих причин не зайнялися розв'язанням суперечки, а передали справу до зборових судів³⁹, діяльність яких базувалася на нормах звичаєвого права⁴⁰. В усіх інших випадках комісари самі ухвалювали остаточне рішення.

За спірну земельну ділянку точилася суперечка між “уродженою” Анастасією Гавецькою (у першому шлюбі Рогозінська), посесоркою нерухомості на старосольському передмісті, та “учтивим” Яном Росо (Roso), передміщанином Старої Солі. Останній претендував на земельну ділянку Анастасії, надану їй відповідним королівським привілеєм (у вписі не вказано, коли і ким із монархів виданий). Прихилиючись до його положень, комісари підтвердили право власності Анастасії, але з певною умовою: під загрозою втрати своїх майнових прав її зобов'язали впродовж двох тижнів віддати Янові 200 злотих. З них 130 за контрактом було надано “шляхетним” Єжи Копистинським небіжчику Рогозінському, решта 70 злотих – це провізія за сім років (очевидно, відсотки від заборгованої суми). Після отримання коштів передміщанин не мав права висловлювати жодних претензій щодо спірного ґрунту⁴¹.

У судовому порядку свою земельну власність перед комісарами відстоювали не тільки окремі особи, але й цілі громади⁴². Наприклад, громада села Ільник виступила проти тамтешнього вйта “уродженого” Федора Ільницького та “уроджених” Михайла, Яна і Стефана Споловичів. У громадських проханнях (супліках) цих осіб звинувачено у неправомірному захопленні трьох ланів і трьох чвертей громадської землі, з якої община належно сплачувала всі встановлені податки. Справа ілюструє активну позицію сільської громади не лише при відстоюванні землі, але й у питанні повинностей. “Шукаючи правди” і перевіrivши аргументи обох сторін, комісарський суд ухвалив таку декларацію (рішення). Оскаржені “уроджені” вйти і “шляхетні” князі зобов'язувалися не вимагати більше, аніж визначено в комісарському декреті 16 березня 1692 р., окрім дерев і борон. А щодо натурального чиншу у вигляді вівса, то мали приймати його за попередніми мірами і не згадувати жодних заборгованостей за нього по три злоті. У свою чергу громада мусила відробляти земельні повинності (*plugi*) і після

³⁷ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 22–24.

³⁸ *Herbarz Polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich* / ułoż. i wyd. A. Boniecki. – Warszawa, 1900. – Т. III. – С. 368.

³⁹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 4 зв.

⁴⁰ Детальніше див.: Инкин В. Ф. Волость (крайна) и вече (сбор) на Галичине в XVI – XVIII веках // *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1970 г.* – Рига, 1977. – С. 71–84.

⁴¹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 21.

⁴² Там само, арк. 31 зв.

жнив давати овес зерном. Якщо б хтось із її членів вважав за краще замінити повинності грошовими виплатами, то за овес мав би сплачувати не більше, аніж по 2 злотих, а за роботу на землі – по 2 злотих 6 грошів. Оскільки вїтїв і князїв у селі було чимало і кожен з них вимагав відробляння повинностей на свою користь, комісія наказала їм визначитися, хто з селян і кому з вїтїв і князїв зобов'язаний відпрацьовувати. Окремо комісари застерігали останніх від вимагання нових стягнень на дорогу до замку. Виконання цих умов покладалося на пана генерального комісара і самбірського адміністратора⁴³.

Конфлікт магістрату міста “Його Королівської Милості” Самбора з “шляхетним” Казимиром Грушевичем слугує прикладом протистояння міського уряду і замку за приміську територію. Суть справи полягала в тому, що чоловік наважився самовільно обгородити плотами і обкопати ровом частину ґрунту, розташованого під містом, біля ставка неподалік річки Дністер, вода з якої забезпечувала самбірські млини. Ділянка розміщувалася поряд із городом та будинком колишнього замкового воротного Волчанського. Результатом обгородження стало затоплення пасовиськ “убогих людей”, які вони використовували для “домових дрібниць”. Також перегородженою виявилася і публічна дорога, а тут особливо залежало на перевезенні королівської солі. Вислухавши контрверсії сторін та вивчивши документи, комісари ухвалили свій декрет. Як з'ясувалося, раніше магістрат навіть не намагався достатньо довести, що спірний ставок належав до міста, а не до замку (відповідно, йшлося і про податки з нього). Крім цього, з рішення войницького каштеляна й самбірського старости пана Станіслава Скаршевського⁴⁴ було чітко видно, що будинок і город Волчанського належали до замкової диспозиції. До цього моменту магістрат не подавав жодної протестації відносно своєї юрисдикції на цю нерухомість. Після проведення детального розслідування вияснилося, що поставлений над річкою пліт перекивав не лише публічну дорогу, але й шлях на млин, біля якого відпрацьовували передміські і міські “szarwarki” (повинності по ремонту громадських доріг). Тому, щоб не перешкоджати приватній і загальній користі, особливо коли йшлося про скарбову власність, Грушевич найперше повинен був пліт над річкою як за будинком, так і від ріки примкнути до забитого на городі стовпця та зарівняти рів зі сторони ставу. Прагнучи уникнути подальших суперечок, комісари чітко окреслили власність пана Казимира: ззаду від будинку йому належало 72 локті, вздовж над річкою 116 локтів, впоперек від ставка 126 локтів та від церкви і будинку 116 локтів (якщо прийняти, що розмір ліктя дорівнював 59,5 см⁴⁵, то у даній справі йшлося про земельну ділянку з приблизним розміром 42 × 69 × 74 × 69 м). Відтак Грушевич зобов'язувався більше не обгороджувати визначеної собі ділянки, за дотриманням чого повинен був слідкувати адміністратор економії⁴⁶.

Протистояння між “учтивим” Андрієм Шереметою Нейшманом та “невірним” Абрагамом Ічепковичем демонструє відстоювання прав на важливе джерело фінансових доходів – корчму, розташовану у селі Нижній Лужок. Андрій поскаржився на

⁴³ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 32–32 зв. У записі також застерігалось: “Statuty do dziesiątka gromadzkiego panowie urządowie należec maia, a nie na swojei usług obracac, iako służę gromadzkiego” (Там само).

⁴⁴ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza.* – Lipsk, 1841. – Т. VIII. – С. 378. С. Скаршевський (помер у 1685 р.) був войницьким каштеляном у 1667–1685 рр. (*Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy / oprac. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska.* – Kórnik, 1990. – С. 133 [№ 585], 257).

⁴⁵ Інкін В. *Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси / упоряд. та наук. ред. М. Крикуна.* – Львів, 2004. – С. 103.

⁴⁶ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 24–24 зв.

те, що орендар Абрагам незаконно “підсадився” до корчми, на додаток ще й побив його самого з матір’ю та вчинив інші шкоди. З’ясувалося, що позивач виплатив одну рату (належну частину платні) розміром у 200 злотих, однак, відповідно до діючого оподаткування, щорічно, як орендар, мусив сплачувати скарбу 320 злотих, передаючи їх до адміністрації Дублянського ключа, до складу якого належало село⁴⁷. Йшлося про грошові виплати (поділені на кілька частин-рат) за оренду корчми, що було звичним явищем для того часу⁴⁸. У випадку несплати всієї річної суми скарб залишав за собою право передати корчму в оренду комусь іншому на власний розсуд⁴⁹, а збільшення грошових прибутків було важливим для управлінців економії⁵⁰. За побиття на млині самого Андрія і його матері та спалення котла Абрагам, на думку комісарів, заслуговував на жорстке покарання. Проте “зі своєї милості” комісарський суд вирішив обмежитися грошовими штрафами: єврей впродовж чотирьох тижнів мав сплатити постраждалому 40 гривень і ще впродовж двох тижнів передати 20 гривень монастирю отців Бернардинців у Самборі. У подальшому під “виною” 100 гривень Абрагам зобов’язувався скромно працювати при оренді цієї корчми чи будь-якої іншої нерухомості на території економії⁵¹.

Загалом справа Андрія проти Абрагама репрезентує типову ситуацію на території Самбірської економії: королівський скарб володів монополією шинку на її теренах, а збування напоїв здійснювалося через корчми, які найчастіше віддавали в оренду євреям⁵². Селяни ж володіли правом самостійно варити пиво лише на певні свята, та й то, в разі потреби, мусили відстоювати цю незначну прерогативу в судовому порядку. Так, піддані села Містковичі Купновського ключа подавали скарги на державців, котрі забороняли їм варити пиво на празники, христини та весілля. Комісари вирішили справу на користь громади, але із умовою: самостійно виготовлені напої можна було вживати не довше, аніж впродовж трьох днів⁵³.

Державець села Блажів “уроджений” Армаш під претекстом кращого нагляду і ремонту відібрав під свій контроль блажівський міст. Результатом розслідування обставин і розгляду цієї справи стало ухвалення 22 березня 1696 р. в Самбірському замку відповідного комісарського рішення. З’ясувалося, що впродовж декількох років, згідно з королівським привілеєм від 31 травня 1684 р., блажівськими корчмою і мостом володів “шляхетний” Михайло Топольницький. Зваживши на наявність у нього відповідних документів, комісія вирішила залишити ці нерухомості і прилеглі до них ґрунти в його розпорядженні. Натомість пан Михайло зобов’язувався якнайкраще слідкувати за станом мосту і вчасно його лагодити, щоб міст завжди служив подорожуючим людям. Фінансування ремонту мало забезпечуватися за рахунок прибутків, які приносяв міст (крім доходів від корчми, можливо, йшлося про мито, яке стягувалось на ньому з купців). Обов’язок постачати дерево⁵⁴ та виконувати “пішо”

⁴⁷ *Rejestr poborowy...* – S. 193.

⁴⁸ Baranowski B. *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. – S. 14.

⁴⁹ Інкін В. *Сільське суспільство...* – С. 177.

⁵⁰ Смуток І. І. *Королівські столові мастки в Галичині наприкінці XVI–XVIII ст.*: автореф. дис. [...] канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. – Львів, 2001. – С. 15.

⁵¹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 26–26 зв.

⁵² Інкін В. *Сільське суспільство...* – С. 206.

⁵³ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 5.

⁵⁴ Інкін В. Ф. Розвиток феодалної ренти в Самбірській економії у другій половині XVI – на початку XVII століття // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1967. – Вип. 4: Питання історії УРСР. – С. 86.

ремонтні роботи лягав на громади сіл Купновського ключа⁵⁵, які розташовувалися поблизу впадіння (гирла) річки Блажівка до Дністра. За дотриманням умов постанови надалі мали слідкувати тодішній та всі майбутні адміністратори економії. Тут йшлося не лише про контроль за станом мосту, але й про підрахунок видатків на його ремонт, оскільки пан Топольницький підпорядковувався Замкові. Йому ж комісари також вирішили передати все мито, що збиралося взимку і до цього часу надходило до двору в селі Містковичі⁵⁶. Очевидно, у даній справі сторонам залежало не стільки на контролі мосту, як корчми, адже корчмарство включало у себе не лише грошові прибутки, а й володіння земельною ділянкою⁵⁷.

Міська влада Самбора, будучи зацікавленою у належній сплаті всіх установлених податків⁵⁸, у справі перед комісарським судом відстоювала свою позицію через “славетних” бургомистра, вйта та синдика (у вписі не вказано їх імен). Виступали вони проти колишнього самбірського райці “шляхетного” Станіслава Нушинського⁵⁹ та Анни, вдови померлого самбірського писаря Яна Вегжиновича⁶⁰, звинувачуючи їх у несплаті міських та загальнодержавних податків. Як з'ясувалося, відповідно до умов комісарського декрету, Анна залишалася вільною від сплати міських податків впродовж семи років. Усі підтверджуючі документи вона зобов'язувалася віддати до міського архіву, за чим мав прослідкувати адміністратор економії. Натомість пан Станіслав разом із дружиною був пожиттєво звільнений від податків, відповідно до рескрипту “Його Королівської Милості”. Подібні податкові пільги були персональними й обмеженими в часі: відомі два випадки, коли нащадки тих осіб, котрі мали такі пільги і виступали фігурантами справ у комісарській книзі, після їхньої смерті зобов'язувалися як посесори всіх успадкованих маєтностей сплачувати всі податки⁶¹.

Згадана вдова писаря Анна фігурує ще в одній справі, але цього разу претензії до неї та Домініка Вегжиновича висловлювала громада села Бабине⁶² на чолі з вйтом та присяжними. Поряд з жінкою, яка була власницею нерухомості в селі, виступав “шляхетний” Степан Рокіцький, їх оскаржували у несплаті екстраординарних податків та громадських видатків. Комісарський суд ухвалив своє рішення тільки після ознайомлення з відповідними привілеями та їхнім підтвердженням. Згідно з ним, окрім звичайних податків, належних з їхньої власності (чиншу і гіберни⁶³), нащадки Вегжиновича мали також давати й екстраординарні видатки (означені як правні комісарські та на огороження ділянок). Натомість громада зобов'язувалася впродовж трьох років охороняти ці ділянки лісів і не зрубувати їх. А пан Рокіцький як власник чверті земельної ділянки мусив сплачувати громаді податки лише з її половини⁶⁴.

⁵⁵ Загалом до Купновського ключа належали села Купновичі, Розділовичі (зараз Роздільне), Містковичі, Зарайське, Нижній Блажів та Шептичі (*Rejestr poborowy...* – S. 193).

⁵⁶ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 25–25 зв.

⁵⁷ Інкін В. *Сільське суспільство...* – С. 178.

⁵⁸ Детальніше про податки міста Самбора див.: Kuczera A. *Samborszczyzna...* – Т. I. – S. 237–238.

⁵⁹ *Ibidem.* – S. 250.

⁶⁰ *Ibidem.* – S. 191, 211.

⁶¹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 20–20 зв., 25.

⁶² *Rejestr poborowy...* – S. 200.

⁶³ Йдеться про податок на користь війська. Socha Z. Z. *Hiberna. Studium z dziejów skarbowości w dawnej Polsce.* – Lwów, 1937 [Studja nad Historją Prawa Polskiego. – Т. XVI, zesz. 2]. – S. 18.

⁶⁴ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 20–20 зв.

Перед комісарським судом свої інтереси відстоювала не лише сторона, яка стягувала чи отримувала податки, але й оподатковане населення. Так, Волосянська крайна⁶⁵ стверджувала, що платить “овес по 4, дерево по 4”, натомість поповичі не сплачували нічого. Очевидно, йшлося про грошовий еквівалент натуральних повинностей – чиншового вівса та возів з деревиною⁶⁶. Так само і війти та шляхта не платили податків з громадських ґрунтів, які використовували для власного засівання. Згідно з рішенням комісарів, генеральний комісар і пан адміністратор повинні були на місці вивчити ситуацію та надати обґрунтування сплати поповичами передбачених податків. Від оподаткування звільнялися лише чотири духовні особи, котрі мали відповідне рішення “Його Королівської Милості”. Натомість від шляхти замковий уряд вимагав представити документи стосовно овець: якщо б з’ясувалося, що вівці зимували в шляхетських “провізіях”, а не в господарів, то громади звільнялися від сплати податку з них⁶⁷. Тут громадам залежало на точній кількості овець, оскільки відповідно до неї вони платили податки на користь скарбу – по 4 гроші з вівці⁶⁸.

Проблема надмірних повинностей (*robocizn*) була однією з найгостріших для сільських громад економії⁶⁹. Власне тому перед комісарами активно відстоювала свої права громада села Коблянська Воля, виступивши проти посесора тамтешнього вйтівства “уродженого” Станіслава Валькевича. Його звинувачували у безпідставному стягуванні більших від встановлених і звичних повинностей, що мали надаватися з лану: посесор вимагав дві “борони”, два вози дерева, один півмірок⁷⁰ вівса, а також перевезення збіжжя з поля та відпрацювання толоч. У свою чергу державець апелював до умов комісарського декрету від 15 березня 1692 р. З огляду на те, що громада постачала багато дерева, комісари вирішили зменшити стягнення вівса та “борони”. Натомість всі інші повинності, передбачені у згаданому декреті, громада зобов’язувалася виконувати, за чим мали наглядати генеральний комісар та адміністратор економії. Оскільки до комісарів надходили численні звернення від інших громад, вони наказали, щоб подимне з дворів не перевищувало трьох грошів⁷¹.

Двічі комісари займалися вирішенням справ, пов’язаних із міжособистісними грошовими заборгованостями. У першій позивачем виступав “уроджений” Ян Должанський, а відповідачами одразу декілька “уроджених” осіб: колишній замковий ротмістр Єжи Чарний, Ян Перковський, Єжи Дністрянський та Базилій Ільницький – “донатаріуші” у різних вйтівствах. За їхньою порукою пан Должанський взяв у кредитора – пана Пержановського – 1 000 злотих, письмово засвідчивши позику 13 лютого 1692 р. Гроші він віддав “уродженому” Янові Пеняньському “на гіберну”⁷² і на момент розгляду справи у комісарському суді так їх і не повернув. Особисто з’явившись перед комісарським судом, всі звинувачені (окрім неприсутнього через хворобу пана Ільницького) визнали, що дійсно поручалися за Яна Должанського і відповідно разом з ним несли відповідальність за грошову позику. Тому комісари зобов’язали саме поручителів до сплати заборгованості кредиторів та “вини” Самбірському замку⁷³.

⁶⁵ *Rejestr poborowy...* – S. 193.

⁶⁶ Інкін В. Ф. *Розвиток феодалної ренти...* – С. 84, 86.

⁶⁷ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 32 зв.

⁶⁸ Інкін В. *Сільське суспільство...* – С. 28.

⁶⁹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 4, 5, 27 зв. – 29.

⁷⁰ Sochaniewicz K. Terminologia czerwonoruskich miar nasypnych (zbożowych) w XV i XVI wieku // *Zapiski numizmatyczne.* – Lwów, 1923. – Nr 3. – S. 67.

⁷¹ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 31 зв.

⁷² Socha Z. *Z. Hiberna...* – S. 18.

⁷³ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 31.

Друга справа стосовно боргу точилася між посесором вйтівства у селі Радич “шляхетним” Яном Радзєцьким та посесором вйтівства у Малій Волосянці “уродженим” Єжи Розлуцьким. Останнього оскаржено у неправомірному відбиранні боргів у різних людей, котрі служили в пана Радзєцького. Суперечку неможливо було вирішити у звичайний спосіб, оскільки відповідач не хотів ані приходити особисто, ані надіслати замість себе пленіпотента (уповноважену особу) до комісарського суду навіть після вручення йому позову возним “обачним” Стефаном Ковальським. Тому комісари ухвалили декрет, за яким генеральний комісар або адміністратор Самбірської економії мали ухвалити рішення про сплату відшкодування з вйтівства звинуваченого⁷⁴.

На розгляд комісії потрапила лише одна справа кримінального характеру, яка так і не була остаточно вирішена. Сторонами в ній виступили “працьовитий” Озарович Черинік та посесор вйтівства у Підбужі “шляхетний” Яцентій Татомир з синами. Суть конфлікту полягала в тому, що син першого був вбитий одним із синів пана Яцентія. Зваживши на подані прохання постраждалої й обвинуваченої сторін, комісарський суд дозволив відтермінувати проведення інквізиції (тобто попередній допит свідків⁷⁵) до 23 квітня 1696 р. Для вислуховування 12 свідків, котрих зобов’язувалися представити сторони, комісари уповноважили брацлавського чашника Станіслава Нагайовського та Андрія Вольського⁷⁶.

Одиничною за своїм адміністративним характером у роботі комісарів виявилась справа про непослух крайників та урядників (їхніх імен не вказано) стосовно Самбірського замку. Скаргу на них подав сам інстигатор Скарбу, проте звинувачені так і не з’явилися до комісарського суду. Комісари ухвалили, що Замок і пан адміністратор у подальшому мають призначати на крайництва і уряди своїх досвідчених слуг, а не таких “непослушних”⁷⁷.

* * *

Причиною прибуття й діяльності королівських комісарів на теренах Самбірської економії стали численні супліки (прохання й скарги) мешканців самої економії, замкової адміністрації та представників міста Самбора. Утворена на підставі королівського рескрипту, комісія у складі трьох урядників функціонувала впродовж майже двох місяців 1696 р. і за цей час вирішила 36 справ різного характеру. Розв’язання суперечок майнового плану найчастіше відбувалося із врахуванням письмових доказів (королівських привілеїв, облят документів у Перемишльському гроді, рішень старост тощо) та рішень попередньої комісії 1692 р. В окремих випадках комісари з якихось причин уникали вирішення суперечок і могли його передати зборовим судам. Якщо у боргових та податкових справах сторонами виступали і окремі особи, то у питаннях повинностей ключовими фігурантами були сільські громади. Основними причинами невдоволення останніх стали неправомірне підвищення та незвичність повинностей. Відтак комплексний аналіз книги комісарських декретів дозволяє вивчати окремі аспекти повсякденного життя економії, діяльності місцевої адміністрації та королівського управління столовими мастками.

⁷⁴ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 33–33 зв.

⁷⁵ Смуток І. І. *Королівські столові мастки...* – С. 16.

⁷⁶ НБ ЛНУ, ВР, спр. 513.III, арк. 20.

⁷⁷ Там само, арк. 26.

THE COMMISSAR BOOK AND THE ACTIVITY OF THE ROYAL COMMISSION IN SAMBIR ECONOMY IN 1696

Mariya HARASYMCHUK

*Ivan Franko National University of L'viv,
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, Ukraine, tel. (032) 239-41-48,
e-mail: mgarasymchuk@yahoo.com*

Based on the structural analysis of the Commissar Book, the article defines the key activity areas of the Royal Commissars Commission in the territory of Sambir economy in 1696. It analyzes the external characteristics and contents of the Book, due to which a classification of court cases in the Book is drawn up in the article.

Key words: Sambir economy, register, Royal Commission, court cases, obligations.

КОМИССАРСКАЯ КНИГА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОРОЛЕВСКОЙ КОМИССИИ В САМБОРСКОЙ ЭКОНОМИИ 1696 ГОДА

Мария ГАРАСИМЧУК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина, тел. (032) 239-41-48
эл. почта: mgarasymchuk@yahoo.com*

На основе структурного анализа комиссарской книги очерчены ключевые направления деятельности комиссии королевских комиссаров на территории Самборской экономики в 1696 г. Описаны и проанализированы внешний вид и содержание книги, в результате чего составлена классификация имеющихся в ней судебных дел.

Ключевые слова: Самборская экономика, актовая книга, королевская комиссия, судебные дела, повинности.

Стаття надійшла до редколегії 23.07.2014

Прийнята до друку 30.10.2014